

Lazca Söz Varlığında Türkçe Fiil Kopyaları

Turkish Verb Copies in Laz Vocabulary

Ayhan Bayrak

Dr., Millî Eğitim Bakanlığı

e-posta ayhan_bayrak@hotmail.com

orcid 0000-0001-5245-6120

doi 10.54316/dilarastirmalari.1100456

Atıf

Citation

Bayrak Ayhan (2022). Lazca Söz Varlığında Türkçe Fiil Kopyaları. *Dil Araştırmaları*, 31: 237-257.

Başvuru

Submitted

08.04.2022

Revizyon

Revised

15.04.2022

Kabul

Accepted

15.08.2022

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.11.2022

ÖZ

UNESCO Dünya Tehlike Altındaki Diller Atlası'na göre Lazca yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan bir dildir. Türkçe ile sıkı ilişkileri bulunan Lazcada, Türkçeden kopyalanmış birçok sözcük yer alır. Türkçeden Lazcaya isim, sıfat, zarf, fiil gibi farklı türde sözcüklerle beraber anlamlar da kopyalanmıştır. Bu çalışmada Arhavi'nin Ortacalar köyünde konuşulan Lazcadaki Türkçe fiil kopyaları Johanson'un kod kopyalama modeliyle ele alınmış ve değerlendirilmiştir. İnceleme ve araştırma sonucu içalışu (çalıştı), iduşunu (düşündü) mek'ap'atu (kapattı), silu (sildi), uk'atu (kattı) gibi dokuz fiilin kopyalandığı tespit edilmiştir. Genel kopyalar arasında yer alan bu fiillerin Lazca ses ve söyleyiş özelliklerine uyum gösterdiği, Lazca gramer kurallarına göre şekil aldığı görülmüştür. Bu durum Türkçenin Lazcaya gramatik etkisinin bulunmadığını, sadece söz varlığını etkilediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Lazca, Türkçe, dil ilişkileri, fiil kopyaları

ABSTRACT

Laz is one of endangered languages according to the UNESCO World Atlas of Endangered Languages. There are many words copied from Turkish in Laz, which has very close relations with Turkish. Different types of words such as nouns, adjectives, adverbs, verbs and meanings were copied from Turkish to Laz. In this study, the Turkish verb copies in the Laz language spoken in the Ortacalar village of Arhavi were examined and evaluated with Johanson's code copying model. As a result of the examination and research, it was determined that nine verbs such as içalışu (çalıştı), iduşunu (düşündü) mek'ap'atu (kapattı), silu (sildi), uk'atu (kattı) were copied. It has been seen that these verbs are compatible with Laz sound and pronunciation features and take shape according to Laz grammar rules. This shows that Turkish does not have a grammatical effect on Laz language, it only affects the vocabulary.

Keywords: Laz, Turkish, language contacts, verb copies

0. Amaç

Bu çalışmada öncelikle Arhavi Ortacalar'da konuşulan Lazcadaki Türkçeden kopyalanmış fiillerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Daha sonra söz konusu fiillerin fonetik değişmeye uğrayıp uğramadığı, morfemik açıdan Türkçeden farklılık gösterip göstermediği, Lazcada hangi anlamlarda kullanıldığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Araştırma Yöntemi

Çalışma nicel ve nitel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılarak üç aşamada yapılmıştır. İlk aşamada, betimsel bir taramayla Lazca dil ürünlerinde Türkçe unsurlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunlar arasında Türkçe fiiller, isimler, bu isimlerden türetilmiş fiiller vb. sözler yer almaktadır. İkinci aşamada, elde edilen ham veriler semantik, morfolojik ve fonolojik çözümlemelere tabi tutulmuş, bu işlem sonucu tespit edilen Türkçe isimler, bu isimlerden Lazca eklerle türetilmiş fiiller vb. sözler ayıklanmış, böylece Türkçeden kopyalanmış fiillere ulaşılmıştır. Üçüncü aşamada, ortaya çıkarılan ürünlerin geçerliği kaynak kişilerin de görüşü ve onayları alınarak ortaya konmuştur.

Çalışmada geçen Lazca cümlelerin birkaçı hariç iki dilli bir konuşur olarak tarafından kurulmuştur. Söz konusu her bir cümle en az üç konuşur tarafından teyit edilmiştir.

2. Derlem

Çalışmada Lazca sözlü ve yazılı kaynaklar esas alınmıştır. Derlem Arhavi'nin Ortacalar¹ köyünde konuşulan Lazcadan ve Lazca - Türkçe, Türkçe - Lazca iki dilli sözlüklerden oluşturulmuştur. Sözlü kaynaklar, köy veya yakınından olup hem Lazcayı hem de Türkçeyi bilen ve kullanan farklı yaş ve meslekten iki dilli toplam 16 kişiden² oluşmaktadır.

3. Giriş

Lazca Türkiye'de Doğu Karadeniz bölgesinde Rize'nin doğu ilçelerinden başlamak üzere Gürcistan sınırına kadar olan bölgede konuşulan yerel bir dildir. Pazar, Ardeşen,

¹ Arhavi ilçe merkezine yaklaşık 13 - 14 km uzaklıktaki Ortacalar köyü ya da halk arasındaki yaygın adıyla Ortaköy yakın bir zamana kadar Arılı, Başköy, Boyuncuk, Dikyamaç, Dülgerli, Küçükköy gibi civardaki dokuz köyün bağlı bulunduğu; ilkokulu, ortaokulu, karakolu, hastanesi olan bir yönetim merkeziydi. Burada ve çevre köylerde konuşulan Lazca Ortacalar Lazcası olarak ele alınmıştır. Ortacalar Lazcası, ilçe merkezi olan Arhavi'de konuşulan Lazcayla az da olsa farklılıklar göstermektedir.

² Başta Bahar BAYRAK, Bahadır ŞAİR, Cavit GEDİK, Gökhan TURNA, Nuray NUMANOĞLU, Şeref TOPSAÇ olmak üzere yardımlarını eksik etmeyen bütün kaynak kişilere teşekkür etmeyi borç biliyorum. Kendisi bölge dışından olduğu için kaynak kişiler arasında yer almayan fakat konuyla alakalı olarak bazı meselelerde görüş ve düşüncelerini aldığımız Murat GÜVEN'e de teşekkür ediyorum.

Çamlıhemşin, Fındıklı, Arhavi, Hopa, Borçka gibi ilçelerde geçmişten beri Laz nüfusu yaşamaktadır.

Osmanlının son zamanlarında Doğu Karadeniz bölgesinden Anadolu'nun batı şehirlerine doğru göçlerin başladığı görülür. 93 Harbi olarak da bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşından dolayı Batum'dan göç etmiş ve günümüzde Sapanca, Akçakoca, Düzce, Yalova, Karamürsel, İzmit ve Gölcük gibi merkezlerde yerleşik olarak yaşamaktadırlar (Kojima ve Bucaklışı 2003: 17). İlk göçlerden yaklaşık kırk yıl sonra ikinci göç dalgası da yine Rusların Doğu Karadeniz bölgesini işgal hareketleri sonucu meydana gelmiştir. Sarıkamış felaketi üzerine önce Artvin Borçka halkı Trabzon'a doğru göç etmeye başlamıştı. İşgal ilerledikçe Hopa ve Rize ahalisi de evlerini, yurtlarını terk ederek batıya doğru göç etmişlerdi (Arslan ve Usta 2014: 83). Daha sonra göç edenlerin bir kısmı Rusların bölgeden geri çekilmesiyle eski yerleşim yerlerine dönmüştür. Bir diğer göç hareketi de 1950'li yıllardan itibaren görülmeye başlar. Söz konusu yıllarda başta ekonomik olmak üzere birçok farklı sebepten dolayı İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlere veya iş imkânının olduğu başka şehirlere göçler başlamıştır. Bu dalga Lazcayı olumsuz yönde etkilemiştir. Büyük şehirlerde yeni kuşaklar Lazcayı daha az konuşmaya ve kullanmaya, zamanla iki dillilik yerini tek dilliliğe bırakmaya başlamıştır.

Bir Osmanlı toprağıyken 1921'de Moskova Antlaşması ile kaybedilen Batum'da da önemli ölçüde Laz nüfusu bulunuyordu. Bu nüfus Sovyetler zamanında bilinçli bir şekilde eritmeye çalışılmıştır. Sovyetler zamanında 1939'dan başlamak üzere nüfus kayıtlarına "Gürcü" olarak kaydedildiler (Aksamaz 1995). Stalin zamanında Batum'dan diğer Müslüman halklarla beraber Lazların Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Sibirya'ya sürüldüğü bilinmektedir. Bu sürgünün bakiyesi olarak bugün Rusya'nın değişik yerlerinde ve Sovyetlerin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetlerinde az sayıda da olsa Laz nüfusunun olduğu düşünülmektedir. Sayılarıyla ilgili kesin bir bilgiye sahip olmasak da bugün, Orta Asya'da yaklaşık 300 hane Laz yaşadığı bilinmektedir (Devrişova, 2011: 47). Günümüzde Gürcistan'ın, Batum'a bağlı Acara bölgesinde de Lazlar bulunmaktadır. Kutscher, Gürcistan'ın küçük Sarpi kasabasında yaklaşık 2.000 Laz'ın yaşadığını belirtir (2008: 82). Sarpi olarak bilinen bu yerleşim yeri Türkiye'nin hemen yanı başında bulunan bir sınır köyüdür.

Lazca yakın bir zamana kadar alfabesi olmayan bir dildi. Ancak 1900'lü yılların başından itibaren gerek sözlük ve gramer çalışmalarının hız kazanması gerek Lazca eğitim çalışmalarıyla birlikte bir alfabe ihtiyacı duyulmuştur. İskender Chitaşi, Lazca alfabe hazırlamaya çalışanlardan biridir. Chitaşi 1929 yazında ilk Lazca kurultayını Abhazya'da toplamış ve burada Nikolay Marr'ın geliştirdiği analitik yöntemle Latin alfabesi esaslı ilk Lazca alfabe oluşturdu (Çağatay 2017: 12). Sovyetler zamanında bir ara bu alfabeyle çeşitli ders kitapları, materyalleri hazırlanmış ve bir Lazca gazete çıkarılmıştır. Yeni Laz alfabesi "Lazuri Alfabe" Alman etnolog ve Kafkasolog Wolfgang Feurstein'in eseridir ve 1985 yılında yayınlanmıştır (Amse-de Jong 2014). Bu Lazca alfabede 5 ünlü, 30 ünsüz olmak üzere 35 harf vardır. Lazoğlu alfabesi adıyla da bilinen bu alfabede Türk alfabesinin etkilerini görmek mümkündür (Kuyumcu 2015: 15). Kavaklı da günümüzde iki Lazca alfabenin bilindiğini söyler: Türkiye'de yaşayan Lazlar için Latin alfabesi, Gürcistan'da yaşayan Lazlar için Mkhedruli (Gürcü) alfabesi (2015: 138).

Lazca her ne kadar belli bir alfabeyle sahip olsa da Türkiye’de sözlü iletişimde kullanılan bir dildir. Yazının, çok az kişi tarafından ancak belirli alanlarda kullanıldığı görülür. Lazcanın alfabesi oluşturulmuş olmasına rağmen dil konuşurları bu dili daha çok sözlü bir gelenekle kuşaktan kuşağa aktarmışlardır (Yaman 2019: 232). Lacroix da Lazcanın yazılmadığını ve sadece yakın aile çevresinde konuşulduğunu söyler (2009a: 205).

Günümüzde Türkiye’de resmî bir kayıt tutulmadığı için tam olarak kaç kişinin Lazca konuştuğu bilinmemektedir. *UNESCO Tehlike Altındaki Diller Atlası*’nda Lazcanın tahminen 130.000 - 150.000 kişi tarafından konuşulduğu belirtilmektedir (e-IAWLD 30.03.2022). Etnik temele dayalı nüfus sayımlarına ve özel anketlere dayanmamakla birlikte bu dilin Türkiye’de 200.000 dolayında konuşucusu olduğu sanılmaktadır (Kuyumcu 2015: 10). Şendeniz, 1965 yılındaki nüfus sayımında Türkiye’de yaşayan Lazların sayısının 81.165 olarak verildiğini belirtir (2019: 95). 1965 yılı sayımına göre Türkiye’nin genel nüfusu 31.391.421’dir (Geleççi 2015: 590). 2021’de ise 84.680.273’tür (e-ADNKSS 20.04.2022). Bu rakamlara göre 1965’ten 2021 yılına kadar genel nüfus yaklaşık 2,7 kat artmıştır. Laz nüfusunun da aynı oranda arttığı varsayılırsa güncel sayının yaklaşık 219.000 olduğu söylenebilir. Fakat son kuşakların Lazcayı daha az konuştuğu veya hiç konuşmadığı, konuşmadığı düşünüldüğünde Lazca konuşanların sayısının 200.000’den az olduğu söylenebilir.

Lazca tehlike altında bulunan, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan bir dildir. UNESCO, Kartvel dil ailesi içinde gösterdiği Lazcanın tehlike altında bulunan diller arasında olduğunu belirtir (e-AWLD 30.03.2022). Yine Kuyumcu da Lazcanın yok olma tehlikesi altında bulunan diller arasında yer aldığını, yaşaması için gerekli şartlar oluşturulmaz, kuşaktan kuşağa aktarılması sağlanamazsa bu dilin 50 yıl içinde yok olabileceğini belirtmektedir (2015: 10). Yazı dili olarak kullanılmaması, konuşan sayısının azlığı gibi sebepler Lazcayı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır.

Lazca, Kafkas dilleri içinde gösterilen bir dildir. Kafkas dilleri grubunun Güneybatı Kafkas dil ailesi içinde Lazca ile birlikte Gürcüce, Svanca ve Megrelce de bulunmaktadır. Lazca bu diller arasında Megrelceye daha yakındır (Gökdağ 2011: 120). Kartvel veya Güney Kafkas dil ailesi nasıl sayıldığına bağlı olarak ya üç ya da dört dilden oluşur: Gürcüce, Svanca, Lazca ve Megrelce (Tuite 1998: 13). Kuyumcu, Kartveli kelimesinin Gürcü kelimesi ile eş anlamda olduğunu, Svan, Megrel-Laz halklarının dillerinin kökenini anlatmaktan uzak olduğunu, buna rağmen Gürcü resmî ideolojisinin toptancı bir yaklaşımla bütün Güney Kafkas dillerini anlatmak için Kartveluri terimini kullanmayı yeğlediğini dile getirir (2015: 11).

Terminolojide Kafkas dilleri için Kartveli adlandırılması da yapılmaktadır. Boeder, Güney Kafkas dillerinin, tarihsel ve sayısal olarak baskın üyesi olan Gürcüce nedeniyle Kartvel olarak da adlandırıldığını söyler (2005: 6). Bunda Gürcücenin kendine özgü bir alfabesinin bulunması, çok eski bir yazı dili olması, konuşur sayısının fazlalığı gibi faktörler etkili olmuştur. Fakat Gürcüceyi öne çıkarmaya çalışan tekleştirici bu adlandırma yerine *Kafkas dilleri* şeklinde bir adlandırma Kafkasya’da konuşulan diller için kapsayıcı bir terminoloji olur. Terminoloji ne olursa olsun Lazca bir Gürcü dili değildir. *Kartveli* denilerek Lazcanın bir Gürcü dili olduğu kastediliyorsa bu doğrudan doğruya dil politikalarıyla ilgilidir.

Lazca, eski zamanlardan beri daha ziyade vadi ve dağ yamaçlarında sıralanan köylerde konuşulmaktadır. Her vadi boyunca konuşma farklılıkları az ya da çok kendini gösterir. Batıdan doğuya gidildikçe, mesafeler arttıkça konuşma farklılıkları belirgin bir şekilde kendini göstermeye başlar. Doğal olarak bu farklılıklar Lazcanın şive ve ağızlarını oluşturmuştur.

Vanilişi - Tandilava; günümüzde Lazcanın Hopa, Arhavi ve Atina olmak üzere üç şivesi olduğunu, Hopa ağzının Megrelcenin tıpatıp bir benzeri olduğunu, Arhavi ağzının iki ağzın ortak özelliklerini taşıdığını, Atina ağzının ise artık ağır bir Yunanca ve Türkçenin etkisiyle aslından epeyce uzaklaştığını belirtir (1992: 59). Vanilişi ve Tandilava'nın Lazcadaki farklılıklar için önce *şive* sonra da *ağız* terimini kullanması terminolojide kararsız kaldığını göstermektedir. Bucaklışi - Uzunhasanoğlu da Laz dilini Atina (Pazar), Arkabi (Arhavi) ve Xopa (Hopa) olmak üzere üç şiveye ayırmanın mümkün olduğunu belirterek Art'aşeni (Ardeşen) ve Dutxe ağzının Atina, Vişe (Fındıklı) ve Pilarget ağzının Arkabi, Çxala ağzının da Xopa şivesinin alt kolu durumunda olduğunu söyler (1999: XV). Büyük çoğunluğu ses, söyleyiş; bazen de şekil ve sözcük düzeyinde görülen farklılıklar anlaşmaya mani olacak bir seviyede değildir. Konuşulduğu coğrafyanın çok dağlık oluşu, yakın zaman kadar yazı dilinin olmayışı, ulaşım ve iletişim imkânlarının kısıtlılığı farklılıkların başlıca sebepleri arasındadır.

Lazca ergatif yapıya sahip bir dildir. Holmer, Gürcücenin split-ergatif bir model gösterdiğini, yakından ilişkili olduğu Lazcanın ise tamamen ergatif bir sisteme sahip olduğunu söyler (2002: 2). Lazca ileri derecede eklemeli bir dildir. Lazca, yapı bakımından bireşimli (=polysynthétique) diller grubuna girer. Buna göre, çekimli fiiller, birçok yapım ve çekim elemanını bir arada bulundurur (Kuyumcu 2015: 12). Akkuş; fiillerin kişi, sayı, zaman ve kip çekimli olduğunu söyler (2017: 2). Gerçekten de Lazcada ekler çok işlevseldir. Özellikle fiillere getirilen eklerin çoğu zaman sözcüklerin verdiği anlama denk bir karşılığının olduğu görülür.

Aşağıdaki cümlenin fiilinde yer alan ekler ve işlevlerine bakılacak olursa durum daha iyi anlaşılacaktır:

K'at'a oraz gbaxums.

'Her zaman (seni) döver.'

Bu cümlede fiil olan *gbaxums* sözcüğündeki ekler ve işlevleri şu şekildedir: *g-bax-um-s*.

Sözcüğün kökü *-bax-* fiildir. Bu fiilin mastar hâli *obaxu*'dur ve *dövmek* manasına gelir.

g-: bir ön ek olup söze *seni* anlamını verir, yani nesne ayrı bir sözcükle değil fiil içinde bir ek hâlinde bulunmaktadır. Fakat özellikle nesne vurgulanmak, belirtmek isteniyorsa *seni* anlamını taşıyan *si* sözcüğü fiilin önüne getirilir: *K'at'a oraz si gbaxums*.

-um-: geniş zaman ekidir ve aynı zamanda öznenin ergatif yapıya olduğunu gösterir.

-s-: teklik 3. şahıs ekidir.

Daha farklı bir cümlede fiilin aldığı ekler ve işlevleri ise şu şekildedir:

Haya uxenasen.

‘Bunu (ona / onun için) yapacak.’

Bu cümlede fiil olan *uxenasen* sözcüğündeki ekler ve işlevleri şu şekildedir: *u-xen-a-sen*.

Sözcüğün kökü *-xen-* fiildir. Fiilin mastar hâli *oxenu* olup *yapmak* manasına gelir.

u-: bir ön ek olup söze *ona / onun için* anlamını verir, fiilin yöneldiği kişiyi bildirir. Özellikle öge vurgulanmak, belirtilmek isteniyorsa *ona* anlamını taşıyan *hemuz* sözcüğü de fiilin önünde kullanılabilir: *Haya hemuz uxenasen*.

-a-: gelecek zaman ekidir.

-sen: gelecek zaman teklik 3. şahıs ekidir.

Türkçe çekimli bir fiilde şahıs ekleri bulunur, bu ekler sadece özne ile ilgilidir, özneyi belirtir. Lazcada ise çekimli fiillerin aldıkları ekler sadece özneyi değil aynı zamanda nesne, tümleş gibi cümlenin farklı öğelerini de belirtir.

Lazcada fiiller ve fiil çekimleri oldukça dikkat çekicidir. Lazca bir fiil dilidir. Fiillerin başına konan 50’ye yakın fiil öneki / öntakısı vardır (Bucaklışi ve Uzunhasanoğlu 1999: XVII). Erten de Lazcada özellikle de fiillerde büyük bir varsılığın olduğunu, hemen her fiilin yönler göre ayrıca biçimleri olduğunu belirtir (2000: 15). Lazcadaki fiil çekimine bir örnek verilirse bu zenginlik daha somut bir şekilde ortaya çıkacaktır. Mesela *sürükle-* anlamına gelen *toi* fiilinin 3. teklik şahıs şimdiki zaman yön çekimleri şöyledir:

1. elatoums: yukarı sürüklüyor
2. gelatoums: aşağı sürüklüyor
3. getoums: üstten aşağı sürüklüyor (indiriyor)
4. etoums: üste sürüklüyor (çekiyor)
5. mekatoums: öteye sürüklüyor
6. mokatoums: öteden beriye sürüklüyor
7. eşatoums: alttan üste sürüklüyor (çekiyor)
8. moşatoums: aradan dışarı sürüklüyor
9. meşatoums: aradan içeri sürüklüyor
10. amatoums: dışarıdan içeri sürüklüyor
11. gamatoums: içeriden dışarı sürüklüyor
12. geşatoums: üst aradan aşağı sürüklüyor
13. goşatoums: aradan sürüklüyor
14. dolotoums: yukarıdan aşağı sürüklüyor
15. gotoums: etrafta / yanında sürüklüyor
16. dolitoams: üstten aşağı içine sürüklüyor (çekiyor)
17. nitoams: kendine doğru sürüklüyor (çekiyor)
18. amitoums: kendi içine sürüklüyor (çekiyor)

Lazca, Türkçe ile çok yakın ilişkileri bulunan bir dildir. Lazca ile Türkçe arasındaki ilk temaslar Selçukluların Anadolu’ya hâkim olmasıyla, kuzeydeki Kıpçakların Kafkaslara, oradan da güneye inmeye başlamasıyla ilişkilendirilebilir. Fakat asıl temas Osmanlı devletinin Karadeniz’in doğu taraflarını almasıyla başlar. Türk kültürünün

zamanla bölgeye hâkim olması Lazca ile Türkçe arasında yakın bir ilişkiye zemin hazırlamıştır.

Her dilde olduğu gibi Lazcada da ihtiyaç duyulan yeni sözcükler ya dilin elverdiği ölçüde kendi imkânlarıyla ya da başka dillerden karşılanmaya çalışılmıştır. Lazca söz varlığında yerli sözcüklerin yanında farklı dillerden de çok sayıda sözcük yer almaktadır.

Farklı dillerden gelen sözcükler için *alıntı*, *ödünç*, *yabancı* gibi terimler kullanılmaktadır. Johanson, geleneksel ilişki dil biliminin bazı terimlerinin kafa karıştırıcı mecazlar içerdiğini, dil ilişkilerinde ödünçleme teriminin işin başında yanlış anlamalara neden olduğunu, hiçbir şeyin gerçekten ödünç alınmadığını, verici dilin hiçbir şeyinin elinden alınmadığını, alıcı dilin verici dildekiyle aynı olabilecek hiçbir şeyi almadığını, aynı yanlış anlaşılma tehlikesinin ‘transfer’ terimi için de geçerli olduğunu belirterek bu bağlamda kopyalama teriminin daha uygun görüldüğünü söyler (2014: 28- 29). Bu çalışmada da söz konusu sözler için Johanson’un uygun gördüğü terimler kullanılmıştır.

Johanson, diller arası ilişkilerde görülen kopyalamaların farklı türleri olduğunu belirterek bir kod kopyalama modeli geliştirmiştir. Bir ilişki dilinin diğeri karşısında sosyal açıdan baskın olabileceğinden hareketle sosyal açıdan zayıf dil için A, sosyal açıdan baskın dil içinse B işaretini kullanır ve kopyalamaları genel, seçilmiş ve karışık kopyalar olmak üzere üçe ayırır:

Genel kopyada bir B örneği bütün olarak, yani malzeme, bitişme, anlam ve sıklık yönünden yapı özellikleri bütünü olarak A temel kod cümlesi içine kopya edilir. Genel kopyada materyal yapısıyla birlikte kopyalanan orijinal, morfemik açıdan basit veya karmaşık, bağımsız veya bağımlı olabilir, bir veya daha fazla kelimeyi içine alabilir (2014: 29-31).

Johanson, seçilmiş kopyaların sadece B bloğunun seçilmiş yapı özelliklerini; yani malzeme, bitişme, anlam ve/veya sıklık türü niteliklerini içerdiğini söyler (2014: 29). Seçilmiş kopyalarda B bloklarının sadece belli yapı özelliklerinin örnek alınarak A birliklerine kopyalandığını söyleyen Johanson böylece fonolojik, semantik ve sentaktik etkinin ortaya çıktığını belirtir (2014: 33).

Seçilmiş kopyalar genel kopyaların etkisiyle oluşmakta ve yaygınlaşmaktadır. Johanson, Bulgarcada /c/ sesinin Osmanlıcadan yapılan genel kopyaların etkisiyle fonemleştiğini, Türkçede *yıldız* sözcüğünün *eğlence yıldızı* anlamında da kullanılmasının İngilizce *star* kelimesinin anlamının kopyalanmasıyla oluştuğunu dile getirir (2014: 33-34). Türkçe söz varlığında yer alan *star* sözcüğü İngilizceden genel bir kopyadır, aynı sözcüğün *ünlü sinema*, *sahne veya müzikhol sanatçısı* anlamının Türkçe *yıldız* sözcüğüne kopyalanması ise seçilmiş kopyadır.

Karışık kopyalar en azından bir genel kopya içeren birleşme kopyalarından oluşur (2014: 36). Bu tür kopyalarda seçilmiş ve genel kopyalar bir arada bulunur. *Anladım ki gelmez* cümlesinde *ki* bağlacında olduğu gibi, belli bir tümleç tipini kopya eden birleşme kalıbı kopyalanmış bir bağlacı da içine alabilir (2014: 37). Söz konusu cümlede seçilmiş kopya Hint - Avrupa dillerinin yan cümle kuruluşu, genel kopya ise *ki* bağlacıdır.

Lazcadaki kopyalanmış sözcükler içinde Türkçe kökenliler sayı ve nitelik bakımından dikkat çekicidir. Lazcanın uzun süre Osmanlı sahasında, izleyen yıllarda da çoğunlukla Türkiye içerisinde konuşuluyor olması Türkçeden bu dile çok sayıda kelime girmesine, hatta Türkçede kullanılan kimi yabancı kelimelerin (Arapça, Farsça vb.) girmesine de yol açmıştır (Benli, 2004: 12). Lacroix, bazı Türkçe kelimelerin Lazcanın ayrılmaz bir parçası olduğunu, bunlara karşılık gelen Lazca kökenli kelimelerin bulunmadığını belirtir (2009: 44). Bu durum şüphesiz alt katman - üst katman ilişkisinden, bunun yanında Lazca konuşulan yerlerde veya Lazlar arasında Türkçenin de yaygın olarak kullanılmasından, yani iki dillilikten kaynaklanmaktadır. Türkçeden Lazcaya iki dilliliğin etkisi sadece sözcük düzeyinde kalmamış, bazen söz öbekleri veya cümle düzeyinde de olmuştur.

Bugün Lazca - Türkçe iki dillilerin sıradan Lazca konuşmasında Türkçe ifadelerin, cümlelerin olağan şekilde kullanıldığı, konuşmanın hem Lazca hem de Türkçe karışık yapıldığı görülebilir. Bazen de tam tersi olarak Lazca ifade veya cümlelerin Türkçe cümlelerde kullanıldığı da görülebilir. Dilde bu durum kod değişimi olarak adlandırılır.

Kod değişimi ile kopyalamayı birbiri ile karıştırmamak gerekir. Kod değişimini İmer vd. şöyle tanımlar: *Bir söylem ya da tümce içinde iki farklı kodun yan yana kullanılması durumu* (2011: 177). Kod değişiminde iki dilin söz varlığı unsurlarının bir arada kullanılması söz konusudur. Kopyalama ne başka bir koda geçme, ne de iki kodun karışmasıdır (Johanson 2014: 10). Kopyalamada başka bir dile ait unsurların yeni dilin kurallarına göre işlem görmesi, biçimlendirilmesi söz konusudur.

Aşağıdaki 1, II ve III. cümlelerde kod değişimi görülürken IV, V ve VI. cümlelerde ise kopyalanmış sözcükler yer almaktadır:

1. Handğa **bizum işler** kay ivasen.
'Bugün bizim işler iyi olacak.'

Burada Lazca bir cümlelerin arasına Türkçe *bizim işler* öbeği getirilmiştir.

- II. **Ne diyeyim**, mati vamiçkin ki.
'Ne diyeyim, ben de bilmiyorum ki.'

Burada Türkçe başlayan bir cümle Lazca devam ettirilmiştir.

- III. Memeti'çkimi, **kafani çalıştırsana**, haşo şey diveni?
'Mehmet'im, kafanı çalıştırsana, böyle şey olur mu?'

Burada Lazca cümleler arasına Türkçe bir deyim getirilmiştir.

- IV. Uşkuyepe **disau**, oç'k'omoni divu.
'Elmalar sarardı, yenecek oldu.'

Cümlede geçen *disau* sözcüğü Türkçeden kopyalanmış *sarı* sözcüğünden gelir.

- V. **Geduzuşa** k'at'a oraz osteyuşa ulunan.
'Düzlüğe her zaman oynamaya gidiyorlar.'

Cümlede *geduzuşa* sözcüğü Türkçeden kopyalanmış *düz* sözcüğünden gelir.

- VI. **Arabaz** mu ağodu?
Arabaya ne oldu?'

Bu cümlede de *araba* sözcüğü Türkçeden kopyalanmış bir sözcük olup Lazca gramer kuralları içinde bir ek almıştır.

Kod değişimi bireyseldir; konuşurun tercihleri, dil yetisi konuşmayı şekillendirir. Kod kopyaları bireysel değil geneldir, dile mal olmuştur, şayet söz varlığında bu sözlerin yerini tutabilecek yakın anlamlılar yoksa bu sözleri kullanmak bir tercih değil zorunluluktur.

Kod değişimi çok rahat bir şekilde fark edilebildiği hâlde sözcük kopyalarının fark edilmesi her zaman kolay olmayabilir. Türkçe - Lazca kod değişiminde Türkçe söz, söz öbekleri ve cümlelerde sadece ağız özelliklerinin etkisi görülür yani söyleyiş farklılıkları hariç değişen bir şey yoktur. Türkçe kopyalarda ise Lazca dil bilgisi kuralları için içine girer. Kopyalar Lazca yapım veya çekim ekleriyle işlem görür, yeniden biçimlendirilerek cümlede kullanılır.

Birbiriyle sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi, coğrafi yakınlıkları fazla olan milletlerin sözcük kopyaları genellikle adlarda olmaktadır. Akkuş, Türkçe - Lazca dil ilişkilerinde Lazcada, en çok ödünç alınan sözcük kategorisini isimlerin oluşturduğunu söyler (2017: 2). Lazcada kopyalanan isimlerden fiiller de türetilmiştir. Bunun yanında sayıca az olsa da bazı fiillerin Türkçeden kopyalanmış olduğu görülmektedir. Güzel, fiil köklerinin kod kopyalama için önemli veriler olduğunu, bunların bir dilden diğerine kolay kopyalanan yapılar arasında yer almadığını belirtir (2017: 82). Lazca gibi fiillerin ağırlıkta olduğu bir dilde Türkçe fiil kopyalarının bulunması dikkat çekicidir. Bunların araştırılıp ortaya çıkarılması Türkçe ve Lazca ilişkileri açısından önemlidir. Bu çalışmada Ortacalar'da konuşulan Lazcada bu kopyalar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma ve incelemeler sonucu tespit edilen kopya fiiller Lazca cümlelerde kullanılmış, ardından bu cümlelerin Türkçeye çevirisi yapılmıştır. Lazca cümlelerin yazımında ve fiillerin gösteriminde bazı sorunlarla karşılaşmıştır:

Lazcadaki seslerin bir kısmı Türkiye Türkçesindeki seslerden farklıdır. Mesela Lazcada /ç/, /t/, /k/, /p/ seslerinin yanında bu seslerin sert, fırlatmalı şekilleri de bulunur. Türkçede bu sesler bulunmadığı için mevcut alfabede gösterilmez. Türkçede bulunmayan Lazcadaki sesleri göstermek için IPA transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır.

Lazcada fiil tabanlarının herhangi bir anlamı yoktur, dolayısıyla bunlar çekimsiz kullanılamaz. Bazı fiil tabanlarının emir çekimleri de mevcut değildir. Türkçeden Lazcaya kopyalanan bazı fiillerin de emir çekimi yoktur. Bundan dolayı kopya fiiller bu çalışmada görülen geçmiş zaman hâlleriyle gösterilecektir.

4. Bulgular

Türkçeden Lazcaya kopyalanmış fiiller aşağıda verilmiştir. Bununla beraber kopyalama sonrasında meydana gelen ses olayları, söz konusu sözlerin Lazcadaki anlamları, kullanımları ve gramatik açıdan Türkçeden farklılık gösteren bazı durumları üzerinde de durulmuştur.

4.1. mek'ap'atu / kapattu

1. K'oçig gza mek'ap'atu.
'Adam yolu kapadı.'
11. Borci megik'ap'atu.
'O, (senin) borcunu kapadı.'
111. Ncag mjua mteli mek'ap'atums.
'Ağaç güneşi hepten kapıyor³.'

Bu cümlelerden hareketle Lazcada *mek'ap'atu* fiilinin şu anlamlarda kullanıldığı söylenebilir:

1. geçişi engellemek, tıkamak,
11. ödemek, karşılamak, tasfiye etmek,
111. bir şeyin görünmesine engel olmak.

Bu anlamlara göre *mek'ap'atu* fiilinin, TDK Türkçe Sözlük'teki *kapat-* fiilinin değil de *kap-* fiilinin anlamlarını taşıdığı görülmektedir.

Kapat- fiili Lazcaya kopyalandıktan sonra konsonantlarında ses değişimleri meydana gelmiştir: /k/ > /k'/ ve /p/ > /p'/. *Mek'ap'atu* sözcüğünün yazımında *k'* harfiyle gösterilen sesin telaffuzu Türkçedekinden biraz farklılık gösterir. Sert Ķ, arka damak ile genizden vurgulu okunur (Lazca Dilbilgisi 2006: 26). Bu sesle beraber telaffuzu Türkçedekiyle aynı olan /k/ sesi de bulunur. Mesela *değirmen* anlamına gelen *karmat'e* sözcüğünde /k/ sesi böyledir. Yine *p'* harfiyle gösterilen sesin telaffuzu da Türkçedeki /p/ sesinden farklıdır. /p/ sesinde dudaklar hafif kapanır, ses patlama biçiminde dışarı verilir. Mesela *çiçek* anlamına gelen *pukuy* sözcüğündeki /p/ sesi böyledir. /p'/ sesinde ise dudaklar daha sıkı bir şekilde kapanır, alt ve üst dudak şişer, ses birden dışarı fırlatılır.

4.2. beceu / becerdi

1. Mute vu vamiçkin ama ontulez ğobey oç'k'adu dobecu.
'Nasil yaptı bilmiyorum ama tarlaya çeper yapmayı becerdi⁴.'
11. Hamşeyig çkva vaiçalışams, muç'o beceyi.
'Bu şey artık hiç çalışmıyor, nasıl becerdin.'

Bu cümlelerden hareketle Lazcada *becu* fiilinin şu anlamlarda kullanıldığı söylenebilir:

1. bir şeyi yapmayı başarabilmek, bir şeyin üstesinden gelmek,
11. bir şeyi kullanılmaz duruma getirmek, bozmak.

Lazcada iç ve son seste akıcı /r/ ünsüzü çoğu zaman /y/ sesine dönüşür veya düşer. Bu durum ister kopyalanmış olsun ister yerli olsun Lazcadaki sözcüklerde genel bir

³ Lazcada şimdiki zaman ve geniş zaman için ayrı ayrı çekimler yoktur. Aynı eklerle hem şimdiki zaman hem de geniş zaman çekimi yapılmaktadır. Bu durum bazen belirsizliklere yol açabilmektedir. Zamanı tespit etmek için cümlenin bağlamı ve cümlede yer alan zaman zarfları göz önünde bulundurulmalıdır.

⁴ Cümlede yer alan son sözcük *beceriverdi* şeklinde de Türkçeye çevrilebilir. *Dobecu* sözcüğünde *do-* eki söze *tezlik* anlamı da katmaktadır.

eğilimdir: *omur* > *omuy* (*erik*), *uşkur* > *uşkuy* (*elma*) *goyindaru* > *goyindau* (*darlaştı*). *Obeceu* sözcüğünde de bu ses olayı görülmektedir. Fakat bazı yörelerde bu sözcük *obeceru* şeklinde de kullanılır.

4.3. *ıçalışu* / *çalıştı*

- i. Ali'g handğa dido ıçalışams.
'Ali bugün çok ıçalışıyor.'
- ii. İçalışı, naiçalışams k'oçig mogams.
'Çalış, ıçalışan adam kazanır.'
- iii. Fabrikaz naiçalışamtu, mod gamaxtu?
'Fabrikada ıçalışıyordun, niye ıçaktı?'
- iv. Ha arabag vaiçalışams.
'Bu araba ıçalışmıyor.'
- v. Dido ıçalışu ama vamagu.
'Çok ıçalıştı ama kazanamadı.'
- vi. Ç'ut'a dersiz niçalışı.
'Biraz derse ıçalış.'

Bu cümlelerden hareketle Lazcada *ıçalışu* fiilinin şu anlamlarda kullanıldığı söylenebilir:

- i. *iş üzerinde olmak, iş yapmak,*
- ii. *bir şeyi oluşturmak veya ortaya ııkarmak için emek harcamak,*
- iii. *işi veya görevi olmak, bulunmak,*
- iv. *makine veya aletler işe yarar durumda olmak veya işlemekte bulunmak,*
- v. *bir şeyi yapmak için gereken çarelere başvurmak, o şeyi gerçekteşirmek için kendini zorlamak, çaba harcamak,*
- vi. *Bir şeyi öğrenmek veya yapmak için emek vermek.*

Çalış- fiili Lazcaya bazı fonetik değişmelerle kopyalanmıştır. Lazcada /ı/ sesinin olmamasından dolayı sözcükte /ı/ > /i/ değişmesi meydana gelmiştir.

Bilindiği gibi Türkçede özne hâl eki almaz, yalın hâlde bulunur. *İçalışu* fiilinin yüklem olduğu yukarıdaki ilk Lazca cümlede özne olan *Ali* sözcüğünün bir ek aldığı görülmektedir. Bu ek - (i) g / k ekidir,⁵ ergatif hâli veya eden durumu eki olarak da bilinir. Vardar, *eden durumu* olarak verdiği terimi şu şekilde tanımlar: (*Alm. Ergativ, Fr. ergatif, İng. ergative*) *Kimi dillerde edeni belirten ad durumu* (2002: 88). İmer vd. ise *özegeçişlilik* başlığı altında *ergativity* terimini şu şekilde tanımlar: *Geçişsiz eylemin öznesi ile geçişli eylemin nesnesinin aynı durum eki ile belirtildiği, buna karşın geçişli eylemin kılıcısının geçişsiz eylemin öznesinden ayrı bir biçimbirim ile belirtildiği dilbilgisel yapı* (2011: 207). Ergatif durum eki özne ile fiil arasında yapısal ve anlamsal bir ilişki kurar. *Bildi (açkinu), hatırladı (gaşinu), unuttu (goç'k'ondu)* gibi mental fiiller ve yeterlilik yapıları hariç hemen hemen bütün geçişli fiillerin öznesinde yer alır. Farklı

⁵ Bu ek Arhavi Lazcasında /k/ şeklindedir.

olarak *çalıştı* (*içalışı*), *koştu* (*t'ayık'u*), *baktı* (*odzk'edu*), *işedi* (*psu*) gibi geçişsiz fiillerin özneleri de söz konusu eki alır.

Lazcada fiilin anlam özelliklerine göre özne ergatif, datif veya yalın hâl eki alır. Öztürk, Pazar Lazcasında fiilin ifade ettiği olayın başlatıcısı veya etkilenenini /sonucunu; durum, uyum ve tematik ek kalıplarını kullanarak ön plana çıkarmanın veya arka plana atmanın mümkün olduğunu söyler (2021: 15). Ergatif hâl eki de geçişli veya geçişsiz fiillerde aktif özneyi öne çıkartıp belirtmektedir.

Lazcada 3. teklik ve çokluk hariç diğer şahıs zamirlerinin özne olduğu cümlelerde bu ek görülmez. Bu eki alan öznelerin bulunduğu cümlelerde fiillerin şimdiki /geniş zaman çekimi de farklılık gösterir.

Aktif özneli geçişsiz fiillerden biri olan *içalışı* fiili çekimlendiğinde hep *i-* ekini alır: *i-çalışı-am-s*. Öztürk, Pazar Lazcasında etken fiil gibi davranan geçişsiz eylemlerin klitik *i-* ekini alarak açık bir ergatif gibi ortaya çıktıklarını hatırlatır (2021: 15). Kuyumcu, bağ eki olarak adlandırdığı *-i-* ekinin özne ve nesne aynı kişiler olduğunda dönüşlülük (*réflechie*), muhataplar arasında olduğunda yakınlık (*proximal*) ilişkisi kurduğunu söyler (2015: 66).

Türkçede çatı eki almış fiiller Lazcada basit sözcükler gibi işlem görüp Lazca çatı eklerini almaktadır. Lazcaya kopyalanan *çalış-* fiili bu durumu örnekler. Dilimizdeki *alış-*, *çalış-*, *değiş-*, *eriş-*, *geliş-*, *giriş-*, *kalkış-*, *kamaş-*, *sataş-*, *uğraş-*, *uyuş-* (*eli uyuşmak*) gibi özel birer sözlük anlamı kazanmış olan fiillerde her ne kadar şekilce birer *-(I)ş-* / *-(U)ş-* eki var ise de bu ekler de işteşlik değil dönüşlülük görevindedir (Korkmaz 2009: 555). Türkçede dönüşlülük özelliği gösteren *çalış-* fiili kopyalandığı Lazcada önüne *i-* eki getirilerek dönüşlü hâle getirilmiştir. Bu, karmaşık yapıların Lazcaya ayrılaşmamış birlikler olarak kopyalandığını, kopya fiillerin dilin kendi gramer yapısı içinde uygun morfemler olarak dönüşlülük özelliği kazandığını göstermektedir.

4.4. *çizu* / *çizdi*

- i. Ağne naepç'opit araba ğoma mteli domiçizesdore.
'Yeni aldığımız arabayı dün hepten çizmişler.'
- ii. Hakşen hek a çizgi mekaçizi.
'Buradan oraya bir çizgi çiz.'
- iii. Kay resim çizoms.
'İyi resim çizer / çiziyor.'⁶
- iv. Gomdunaten, ha kart'aliz oxoyişi gza domiçizi.
'Kaybolacağız, bu kâğıda benim için evin yolunu çiz.'
- v. Ğva domiçizu.
'Yanağımı çizdi.'⁷

⁶ Lazcada geniş zaman ve şimdiki zaman çekimleri aynı eklerle yapılmaktadır. Bağlam ve cümledeki diğer öğeler zamanı belirlemektedir. Fakat bu cümlede zamanı belirlemek güç olduğu için her iki zaman çekimi de verilmiştir.

⁷ Çevirisi "Yanağımı çizdi." şeklinde verilen "Ğva domiçizu." cümlesinde isim olan *ğva* (*yanak*) sözcüğü yalın hâlededir, hiçbir ek almamıştır. İyelik anlamını veren biçim birimi fiilde bulunur. Bundan

- v1. Defteyi hepten doçizu.
‘Defteri hepten çizdi.’

Bu cümlelerden hareketle Lazcada *çizu* fiilinin şu anlamlarda kullanıldığı söylenebilir:

1. *bir şeyin üzerinden sert ve sivri bir şeyle çizikler açmak,*
11. *çizgi çekmek,*
111. *resmini yapmak, resmetmek,*
- 1v. *çizgiler hâlinde belirtmek, desenini yapmak,*
- v. *çizgi biçiminde yaralamak,*
- v1. *karalamak.*

Lazcada *çizu* fiiliyle yakın anlamlı olan *ğrisku* fiili de *çizmek, berelemek, karalamak, gelişiğüzel yazmak* gibi anlamlara gelir.

Görüleceği üzere *çiz-* fiili Lazcaya fonetik değişme olmadan, aynı şekilde kopyalanmıştır.

Türkçede zaman ekleri fiilin hemen sonuna eklenir. Şahıs ekleri de zaman ekinden sonra gelir. Lazcada zaman ve şahıs ekleri sırası biraz farklıdır. Zaman ekleri genellikle -şayet tek parçalı ise- fiilin hemen sonuna gelir. Fakat duyulan geçmiş zaman eki, şahıs ekinden sonra gelmektedir. Yukarıda geçen ilk cümledeki *domiçizesdore* sözcüğü üzerinde bu durum şöyle gösterilebilir:

do-m-i-çiz-es-dore: çizmişler

do-: Bu ön ek fiilin anlamını pekiştirmek, vurgulamak için kullanılır.

-m-: eylemin hangi şahsa ait nesne üzerinde yapıldığını gösterir, iyelik anlamı taşır, *domiçizesdore* sözü cümle bağlamında ele alındığında bu ek *benim arabamı* anlamını taşır.

-i-: bağ ekidir.

-çiz-: fiil köküdür.

-es-: 3. çokluk şahıs ekidir.

-dore: rivayet geçmiş zaman ekidir, görüleceği üzere ek şahıs ekinden sonra gelmektedir.

4.5. *iduşunu / düşünündü*

1. Ahmet’ig heşo ti eloktu do mu iduşunams?
‘Ahmet öyle başını eğdi de ne/neyi düşünüyor?’⁸
11. Si giduşunamt’i, haşo solen moxti?
‘Seni düşünüyordum, böyle nereden çıktın?’

dolayı cümlelerin Türkçe çevirisini birebir yapmak mümkün değildir. Söz konusu Lazca cümlede iyelik eki isme de getirilebilir ama böyle bir kullanım neredeyse hiç görülmez.

⁸ Lazcada belirtme durum eki yoktur. Bundan dolayı bu cümlelerin nesnesi Türkçeye hem belirtili hem de belirtisiz olarak çevrilebilir.

- iii. A çare mebiduşunat ha dulyaşeni.
'Bir çare düşünelim bu iş için.'
- iv. Hag mubikomt'it, megant'alu heralde, k'ay niduşuni, mup'ate?
Burada ne yapacaktık, şaşırдың herhâlde, iyi düşün, ne yapacağız.'
- v. K'at'a oraz si giduşunams.
'Her zaman seni düşünür.'
- vi. Haya k'ay niduşunidore, yoksa mubikomt'it.
'Bunu iyi düşünmüşsün, yoksa ne yapardık.'
- vii. Ağne oxoy muç'o p'ate deyi iduşunams.
'Yeni evi nasıl yapacağız diye düşünüyor.'
- viii. Hek'o moiduşunam, elbet moxtasen.
'O kadar düşünme, elbet gelecek.'

Bu cümlelerden hareketle Lazcada *iduşunu* fiilinin şu anlamlarda kullanıldığı söylenebilir:

- i. *fikretmek*,
- ii. *aklından geçirmek, göz önüne getirmek*,
- iii. *zihniyle arayıp bulmak*,
- iv. *bir sonuca varmak amacıyla bilgileri incelemek*,
- v. *ilgili davranmak, onunla alakalanmak, onun endişesini duymak*,
- vi. *akıl etmek, ne olabileceğini önceden kestirmek*,
- vii. *tasarlamak*,
- viii. *tasalanmak, kaygılanmak*.

Düşün- fiili Lazcaya /ü/ > /u/ değişmesiyle kopyalanmıştır. Lazcada /ü/ sesinin olmamasından dolayı bu fonetik değişme meydana gelmiştir.

Lacroix, alıntı sözcüklerde /ı/ sesinin asla tutulmadığını, /u/ veya /i/ olarak değiştiğini; /ü/ ve /ö/ seslerinin bazen korunduğunu söyler ve ardından *günaxi*, *şoföri* sözcüklerini örnek verir (2009: 45). *Günaxi*, *şoföri* sözcüklerinde ü ve ö harfleriyle gösterilen sesler Türkçedeki gibi söylenmez. Mesela ilk kelimedeki ü harfiyle gösterilen ses önünde bulunduğu /g/ ve /k/ ile söylenirken dil sırtı orta damağa değer, dudaklardan hava akışı olmaz, yani kalın bir ünlü gibi telaffuz edilir. *Şoföri* şeklinde yazılan sözcükte de ö harfiyle gösterilen ses Türkçedeki /ö/ sesi gibi söylenmez, kalın söylenir.

Düşün- fiili de tıpkı *çalış-* fiili gibi kopyalandığı Lazcada hep *i-* ekiyle kullanılır. Korkmaz, bazı dönüşlü çatılarda dönüşlülük ekinin kök ve gövde ile kaynaştığını söyleyerek *aldan-*, *avun-*, *davran-*, *düşün-*, *gücen-* vb. sözcükleri örnek verir (2009: 552). Edilgenlik çatı ekini alabildiği hâlde ayrıca bir dönüşlülük çatı ekini alamaması da *düşün-* fiilinin dönüşlü olduğunu göstermektedir. Türkçede dönüşlülük özelliği gösteren *düşün-* fiili de tıpkı *çalış-* fiili gibi kopyalandığı Lazcada önüne *i-* eki getirilerek dönüşlü hâle getirilmektedir. Bu durum Türkçedeki karmaşık yapıların Lazcaya ayrımlaşmaması birlikler olarak kopyalandığını göstermektedir.

4.6. *uk'atu / kattı*

1. Çorbaz ç'ut'a mcumu uk'atu do nostone komuxtu.
'Çorbaya biraz tuz kattı da tadı geldi.'
11. Bee eluk'ati, xvala aşkuynen.
'Çocuğu (yanına) kat, yalnız korkuyor.'
111. Ç'ut'a mtsudi eluk'atams.
'(Konuşurken) biraz yalan katıyor.'
- 1v. Puci xociz eluk'ati, imçinocasen.
'İneği öküze kat, çiftleşecek.'

Bu cümlelerden hareketle Lazcada *uk'atu* fiilinin şu anlamlarda kullanıldığı söylenebilir:

1. *eklemek, ilave etmek,*
11. *birlikte göndermek,*
111. *karıştırmak,*
- 1v. *çiftleşmek.*

Türkçeden kopyalanan fiillerin Lazca dil bilgisel ilişkilendiricileri kabul ettiği, cümlede Lazca bağlaç, edat vb. unsurlarla birbirine bağlandığı görülür. *Çorbaz ç'ut'a mcumu uk'atu do nostone komuxtu.* cümlesinde de ilk kısım ikinci kısma *do* bağlacıyla bağlanmaktadır. Yine aynı cümle şu şekilde de birbirine bağlanabilir:

Çorbaz ç'ut'a mcumu uk'atuşk'ule nostone komuxtu.
'Çorbaya biraz tuz kattıktan sonra lezzeti geldi.'

Burada da *uk'atu (kattı)* sözcüğünden sonra getirilen *-ş-k'ule (-dan sonra)* edatı iki unsuru birbirine bağlamaktadır. Aynı cümle daha farklı olarak şu şekilde de bağlanabilir:

Ç'ut'a mcumu nauk'atuşeni çorba nostoney vayvu.
'Az tuz kattığı için çorba lezzetli olmadı.'

Bu cümlede de unsurlar birbirine *na- ...-şeni* yapısıyla bağlanmıştır. Bu yapıda hem öne hem de sona getirilen eklerle *uk'atu* sözcüğü sonraki unsura bağlanmıştır: *na-uk'atu-şeni (kattığı için).*

Lazcada cümlelerin öge dizilişi Türkçedekine çok benzer. Diziliş genelde özne - nesne -tümleç - yüklem şeklindedir. Çekimli fiiller özel bir durum yoksa hep cümlelerin sonunda yer alır. Yine fiiller Türkçedeki kadar yaygın olmasa da farklı fiilimsi yapılarıyla cümlede nesne, özne, tümleç gibi görevler üstlenebilmektedir. Bu durum Türkçeden kopyalanan fiiller için de geçerlidir. Bu fiiller hangi şekilde olursa olsun her zaman Lazca biçim birimleriyle kullanılır.

4.7. *ak'isk'anu / kiskandı*

1. Hakan'iz dido ak'isk'anen, hemug k'at'a şeyiz toli gedums.
'Hakan çok kıskanır, o her şeye göz koyar.'
11. Cumamuşi dido ak'isk'anen.
'Kardeşini çok kıskanıyor.'

- iii. Araba hek'o mskva uğut'u ki çku ii xoloz mak'isk'anes.
'Arabası o kadar güzeldi ki biz hepimiz kıskanıyorduk.'

Bu cümlelerden hareketle Lazcada *ak'isk'anu* fiilinin şu anlamlarda kullanıldığı söylenebilir:

1. *gözü kalmak,*
- ii. *sevgede veya kendisiyle ilişkili şeylerde bir başkasının ortaklığına, üstün durumda görünmesine dayanamamak,*
- iii. *imrenmek, özenmek, gıpta etmek.*

Lazcada *ak'isk'anu* fiili her bölgede değil bazı bölgelerde kullanılmaktadır.

Kıskan- fiili Lazcaya kopyalandıktan sonra bazı fonetik değişikliklere uğramıştır. Lazcada /ɪ/ sesinin olmamasından dolayı /ɪ/ > /i/ değişmesi meydana gelmiş, ayrıca /k/ de /k'/ sesine dönüşmüştür.

Ak'isk'anu fiili geçişli olmasına rağmen cümlede ergatif hâl eki *-(i)g / k* ile değil datif hâl eki *-(i) z / s* ile özneye bağlanmaktadır. Demirok, datif özneli yapılarda ilgili koşulların bir olayın ortaya çıkmasını zorladığını belirterek şartlara bağlı gerekliliğin tipik senaryolarının bir zorunluluğu, kontrol edilemeyen fizyolojik bir olay veya kazalar gibi diğer koşullara bağlı kaçınılmaz olayları içerdığını söyler (2018: 195). Lazcada her fiil değil ancak bazı fiiller datif özne olabilir:

Açkinu (bildi), gaşinu (hatırladı), goç'k'ondu (unuttu) gibi bazı mental fiiller,

Axenu (yapabildi) / vaaxenu (yapamadı), alu (gidebildi) / vaalu (gidemedi) gibi yeterlilik veya yetersizlik bildiren fiil yapıları,

Amskoyinu (acıktı), aominu (susadı); gapsu (işemesi geldi) gibi fizyolojik bir ihtiyacı bildiren bazı fiiller,

Daç'k'indu (yoruldu), ini gâdu (üşüdü), upi geçu (terledi) gibi iç veya dış faktörlere bağlı olarak fizyolojik durumdaki değişimleri bildiren bazı fiiller,

Aşu (yanlışlıkla içti / içebildi), dataxu (yanlışlıkla kırdı / kırabildi), gâçu (istemeden vurdu / vurabildi) gibi istemsizce yapılan fiiller,

Ti gagtu (başı döndü), xe gaç'u (eli yandı); araba ok'axu (arabası bozuldu), puci dazabunu (ineği hastalandı) ifadelerinde olduğu gibi bir organında veya sahip olunan herhangi bir şeyde meydana gelen değişimleri veya olumsuzlukları belirten fiiller,

Araba uğun, (arabası var), kay guy gyudzin (iyi kalbi var), paa vauğun (parası yok) ifadelerinde olduğu gibi sahiplik bildiren *-dzi-*, *-ğu-* (*var ol-* / *sahibi ol-*) vb. fiiller datif özneli olur.

4.8. *silu / sildi*

1. Oxoyişi camepe bosilapi.
'Evin camlarını sildirdim.'
- ii. Koltuğiz çay koyabu, xavlite dosili.
'Koltuğa çay döküldü, havluyla sil.'
- iii. Hamşeyig k'ay vasiloms.
'Bu şey iyi silmiyor.'

- iv. Borci mebusili.
'Borcunu sildim.'

Bu cümlelerden hareketle Lazcada *silu* fiilinin şu anlamlarda kullanıldığı söylenebilir:

1. *temizlemek, kirlerini almak, parlatmak,*
11. *bir şeyin ıslaklığını gidererek kuru duruma getirmek,*
111. *Bir yazı, çizgi vb.ni kazıyarak veya sürterek yok etmek.*

Lazcada *silu* fiiline benzer *jilu* fiili de bulunur. Fakat bu fiil *bir yazıyı / çizgiyi silmek, üzerini çizerek atmamak, yok etmek, çıkarmak* gibi anlamlara gelir.

Türkçeden kopyalanmış fiiller Türkçe çatı eklerini değil Lazca çatı eklerini alır. Bu durum *osilu* sözcüğü üzerinde şöyle gösterilebilir:

Oxoyişi camepe bosilapi. cümlesinde *bosilapi* sözcüğünün kök ve ekleri, bunların işlevleri şu şekildedir: *b-o-sil-ap-i*

b- işin kimin tarafından yapıldığını belirten bir ön ektir, söze *ben* anlamını katar.

-o-: ikili faktitif ekinin fiilden önce gelen kısmıdır.

-sil-: fiil köküdür.

-ap-: ikili faktitif eklerinden biridir⁹, fiil tabanlarından sonra gelir.

-i: geçmiş zaman 1. teklik şahıs ekidir.

Görüleceği üzere *bosilapi* sözcüğü Türkçe bir kökten geldiği hâlde Lazca bir çatı ekini alarak bir işi başkasına yaptırma anlamı kazanmıştır.

4.9. *gaşasu / şaştu*

1. A hamk'ele a hemk'ele sobidare, gomaşasu.
'Bir o yana bir bu yana nereye gideceğim, şaştım.'
11. Badiz, beemuşi dziyuşk'ule gaşasu.
'İhtiyar, çocuğunu görünce şaşırırverdi.'

Bu cümlelerden hareketle Lazcada *gaşasu* fiilinin şu anlamlarda kullanıldığı söylenebilir:

1. *ne yapacağını bilememek, karıştırmak,*
11. *şaşırmak, hayret etmek.*

Lazcada *gaşasu* fiiliyle yakın anlamlı olan *ant'alu* fiili de yer alır. Bu fiil de *şaşırmak, karıştırmak, ne yapacağını bilememek* gibi anlamlara da gelir.

Lazcada yapısal özelliği istemsizlik olan mental fiiller hep *a-* ekiyle kullanılır. *Gaşasu (şaştı)* fiili de istemsiz bir mental fiil olup psikolojik durum bildirir. Bu fiil kopyalandığı Lazcada çekimli olarak kullanılırken muhakkak önüne bir *a-* ekini alır: *g-*

⁹ İkili faktitif eklerinden olan *-ap-* ergatif öznel fiillerde görülür.

a-şaş-u / şaştı (şşırdı), go-m-a-şş-u /şştım (şşırdım), n-a-şş-ez / şştılar (şşırdılar)...

Yine benzer şekilde *ak'isk'anu (kışandı)* fiili de çekimlendiğinde hep aynı eki alır. Bu durum kopyalanan bu istemsiz mental fiillerin Lazcada yeniden şekillendirildiğini göstermektedir.

Lazca - Türkçe sözlüklerde *obarişams (barıştıyor), yolums (yoluyor), dizups¹⁰ (diziyor)* gibi Türkçeden kopyalandığı belli olan başka fiiller de yer alır. Fakat Ortacalar Lazcasında bu fiiller kullanılmamaktadır. Bu durum bölgeler arasında az da olsa söz varlığı açısından farklılıklar olduğunu göstermektedir.

5. Sonuç

Osmanlılar zamanında Doğu Karadeniz'de Türk hâkimiyetinin başlaması Lazca - Türkçe ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Lazların Türk kültür dairesi içine girmesi, zamanla Türkçenin üst katman dili olmasıyla Türkçe unsurların Lazcaya kopyalanması hızlanmıştır. Başta isim türünden sözcükler olmak üzere kopyalanması daha zor olan fiiller de kopyalanmıştır.

Johanson'un kopyalama teorisine göre Lazcadaki Türkçeden kopyalanmış fiillerin genel kopyalar içinde yer aldığı görülmektedir. Söz konusu fiiller Türkçenin bir örneği olarak Lazcaya bir bütün olarak kopyalanmıştır.

Lazcadaki genel kopyalar kod değiştirme ile karıştırılmamalıdır. Johanson, genel kopyaların bir koddan diğerine geçiş olarak görülemeyeceğini çünkü temel kod cümlesinin genel kopyanın ilave edileceği mevcut çerçeveyi gösterdiğini belirtir (2014: 31). Türkçe örnek sözlük birimler de Lazca sentaksı içinde uygun çerçeveye kopyalanmış, tıpkı diğer leksik birimler gibi Lazca morfem ve işlevsel sözcüklerle kullanılmıştır.

Genel kopyalarla birlikte ses kopyalarının, dolayısıyla seçilmiş kopyaların da olması ihtimal dahilindedir. Fakat Türkçe örnek fiillerde geçen /ı/, /ü/ seslerinin Lazcada görülmemesi ses kopyalarının olmadığını gösterir. Kutscher, Türkçeye temasın Lazcada yeni fonemlerin ortaya çıkmasına neden olmadığını dile getirir (2008: 93). Kopya fiillerde ses kopyalarının görülmemesi bu durumla örtüşmektedir.

Genel kopya normal olarak dilbilgisel A morfolojisini, yani temel cümle çerçevesinin cümle hiyerarşisi için gerekli görev birliklerini, öğeleri bağlayan ve bunların cümle yapısındaki işlevlerini gösteren bağlayıcıları kabul eder (Johanson 2014: 31). Bu bağlamda genel kopya fiillerin sadece Lazca ön takılar, son takılar, bağlaçlar gibi dil bilgisel ilişkilendiricileri kabul ettiği görülmektedir.

Johanson, karmaşık B bloklarının kopyalarını A'da basit, ayrıştırılmamış birlikler olarak da görülebileceğini söyler (2014: 31). *Kapat-* fiilinin Türkçede türemiş yapılı iken

¹⁰ Kaynak kişilerden biri *dizups (diziyo)* fiilinin *dizoms* şeklinde bölgede kullanıldığını belirtmiştir. Fakat bu fiil diğer kaynaklar tarafından teyit edilememiştir.

kopyalandığı Lazcada ise basit yapılı olarak işlem görmesi; *düşün-*, *çalış-* gibi dönüşlülük özelliği gösteren fiillerin ayrıca Lazca dönüşlülük biçim birimlerini alarak kullanılması bu durumla ilgilidir.

Fiil kopyalarında fiillerin hece sayısının az olması dikkat çekmektedir. *İleri derecede bitişken yapılar geri plana itilir, morfolojik kelimenin hece sayısı azlığı (bir ve iki hecelilik) tercih edilir* (Johanson 2014: 54). Türkçeden kopya *becer-*, *düşün-*, *çalış-*, *kıskan-*, *kapat-*, *kat-*, *çiz-*, *sil-*, *şaş-* fiillerine bakıldığında da bu durumun gerçekliği görülmektedir. Yine kopyalar arasında birleşik fiillerin olmaması da söz konusu durumla ilgilidir.

Johanson, sosyal açıdan diğeri karşısında baskın dil olarak tanımladığı B dilinin konuşanlarının ana kitleden bölgesel ve sosyal uzaklığı durumunda B'nin alt katman ağızlarının ortaya çıkıp gelişebileceğini dile getirir (2014: 54). Lazcanın ve diğer yerel dillerin etkin olarak konuşulduğu Doğu Karadeniz bölgesinde Türkçenin farklı ağızlarının ortaya çıkmasının bu durumla ilgili olduğu ileri sürülebilir.

Lazca ve Türkçe konuşan iki dillilerin Türkçe konuşmalarında zaman zaman Lazcanın bazı ses özelliklerinin etkisi görülür. Lazcada /ü/, /ı/ gibi seslerin bulunmaması nedeniyle özellikle bölgede konuşulan Türkçede bu sesler /u/ ve /i/ sesine dönüştürülür. Bu değişim aslında fonetik bir yakınlaşmadır ve Lazcanın Türkçe üzerindeki etkisini gösterir.

Türkçeden kopyalanan fiillerde geçen bazı konsonantların Lazca sesletimi Türkçeden biraz farklılık göstermektedir. Ses ve söyleyişte görülen bu farklılık dilin değiştirme, dönüştürme gücünü, dolayısıyla dinamizmini de ortaya koymaktadır.

Yabancı dillerden Lazcaya giren bazı kelimeler hiçbir fiil çekimine girmezken bazıları ise Lazcalanmış ve hangi dilden alındığı ilk bakışta anlaşılacak duruma gelmiştir (Bucaklışı ve Uzunhasanoğlu 1999: XVI). Türkçe fiil kopyalarının Lazcanın ses özelliklerine uyum gösterdiği, yine Lazca ön ve son eklerle, zaman ve şahıs ekleriyle kullanıldığı görülmektedir. Bu durum fiil kopyalarında Türkçenin Lazcaya sadece söz varlığı düzeyinde etki ettiğini, gramatik bir etkisinin bulunmadığını ortaya çıkarmaktadır.

Lazcaya, üst katman ve yan katman ilişkisi içinde farklı dillerden bir hayli sözcük kopyalanmıştır. Bu kopyaların dili olumsuz etkilediğini düşünmek yanlış bir yaklaşımdır. Bir şekilde ihtiyaç duyulan bu kopyalar Lazcanın söz varlığını, anlatım gücünü arttırmıştır.

Diller yapısal sebeplerden dolayı, mesela “aşırı yabancılaşmış olma” yüzünden ölmezler, bilakis geleneğin aktarılmaması yüzünden ölürler (Johanson 2014: 74). Lazcanın tehlike altındaki dillerden olması, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunması alt katman dili olmasından değil nesiller arası aktarımının zayıf olmasından, konuşur sayısının giderek azalmasından kaynaklanmaktadır.

İki dillilik Lazca üzerindeki Türkçe etkiyi her geçen gün daha ileri boyutlara taşımaktadır. Türkçeden Lazcaya, artan bir şekilde görülen fiil kopyalamaları da aslında Lazca üzerinde Türkçe etkinin derinliğinin ve yoğunluğunun bir göstergesidir.

Kaynakça

- Akkuş, Mehmet (2017). "A note on language contact: Laz language in Turkey." *International Journal of Bilingualism*, 1-5.
- Aksamaz, Ali İhsan (1995). *Birikim Dergisi*, 71/72: 128-138.
- Amse-de Jong, Tine H. (2014). *Laz-English Dictionary*. İstanbul: Laz Kültür.
- Arslan, Zehra; Usta, Yeliz (2014). "Rize'de, Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Rus Donanmasının Faaliyetleri ve Göçmenlerin Durumu (1915-1917)". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 9/17: 71-84.
- Benli, Faruk (2004). *Lazuri - Türküli / Türküli - Lazuri Ansiklopedik Laksiyoni (Lazca - Türkçe / Türkçe - Lazca Ansiklopedik Sözlük)*. (Haz. Mehmet Ölmez). İstanbul: Kebikeç.
- Boeder, Winfried (2005). The South Caucasian languages. *Lingua*, 115/1-2: 5-89.
- Bucaklışı, İsmail Avcı; Uzunhasanoğlu, Hasan (1999). *Lazuri - Türküli Nenapuna / Lazca - Türkçe Sözlük*. İstanbul: Akyüz.
- Çağatay, İrfan (2017). Yeni Bilgiler Işığında İskender Chitaşi. *Ogni*, 7: 7-13.
- Demirok, Ömer (2018). A Modal Approach to Dative Subjects in Laz. In *Proceedings of the 48th Annual Meeting of the North East Linguistic Society [NELS48]*, ed. Sherry Hucklebridge and Max Nelson, 1: 193-206.
- Devrişova, Nilüfer (2011). "Kırgızistan'da Yaşayan Sürgün Lazlar". *Bizim Ahıska Dergisi*, 22: 47-51.
- e- ADNKS = data.tuik (2022). "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları" <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500> (Son erişim 20.04.2022).
- e- AWLD = unesdoc.unesco (2022). "Atlas of the World's Languages Danger" <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000187026> (Son erişim 30.03.2022).
- e- IAWLD = unesco (2022). "Interactive Atlas of the World's Languages in Danger" <http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php?hl=en&page=atlasmap> (Son erişim 30.03.2022).
- Erten, Metin (2000). *Lazca - Türkçe Türkçe - Lazca Sözlük*. (İstanbul): Anahtar Kitaplar.
- Gelekiç, Cahit (2015). 1960 Sonrası Dönemde Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Bazı Temel Özellikleri Üzerine Tespitler. *Journal of Economy Culture and Society*, 0/52: 587-607.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız (2011). "Doğu Karadeniz'de Konuşulan Diller ve Türkçe ile Etkileşimleri". *Karadeniz Araştırmaları*, 31: 111-134.
- Güzel, Hasan (2017). "Dolganca'daki Moğolca Biçimbirimler". *Türkbilig*, 34: 77-88.
- Holmer, Arthur (2002). "The Iberian-Caucasian Connection in a Typological Perspective". Birgit & Gad Rausing's Stiftelse för humanistisk forskning, 1-35.
- İmer, Kâmile; Kocaman, Ahmet; Özsoy, Sumru A. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Johanson, Lars (2014). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* (Çev.: Nurettin Demir). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kavaklı, Nurdan (2015). "Novus Ortus: The Awakening of Laz Language in Turkey". *İdil Sanat ve Dil Dergisi*. 4/16: 133-146.
- Kojima, Gôichi; Bucaklışı, İsmail Avcı (2003). *Lazca Gramer / Lazuri Grameri / Laz Grammar*. İstanbul: Chiviyazıları.
- Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kutscher, Silvia (2008). "The language of the Laz in Turkey: Contact-induced change or gradual language loss?" *Turkic Languages*, 12: 82-102.
- KUYUMCU, Osman (2015). *Lazcada Fiil Çatıları (Geniş / Şimdiki zaman-Ğvandi)*. İstanbul: Laz Kültür Derneği.
- LACROIX, René (2009). *Description du dialecte laze d'Arhavi (caucasique du sud, Turquie). Grammaire et textes*. Université Lumière Lyon 2 PhD dissertation. http://theses.univ-lyon2.fr/documents/lyon2/2009/lacroix_r/pdfAmont/lacroix_r_these.pdf (Son erişim 01.05.2022).
- LACROIX, René (2009a). "Laz relative clauses in a typological and areal perspective". *Language Documentation and Linguistic Theory 2* (Edt.: P. K. Austin, O. Bond, M. Charette, D. Nathan, P. Sells). London: SOAS, 205-210.
- LAZCA DİLBİLGİSİ (2006). *Arhavi Ağzı Lazca Dilbilgisi*. Ankara: Arhavililer Vakfı.

- ÖZTÜRK, Balkız (2021). Transitive Unergatives in Pazar Laz. *Glossa: a journal of general linguistics* 6/1: 23. 1-24.
- ŞENDENİZ, Özlem (2019). *Sanal Mekânda Araçsallaştırılmış Kimlik ve Bellek: Lazca Örneği*. Doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TUITE, Kevin (1998). "Kartvelian Morphosyntax. Number agreement and morphosyntactic orientation in the South Caucasian languages". *Studies in Caucasian Linguistics*, 12. Munich: Lincom Europa. https://www.academia.edu/12565208/Kartvelian_Morphosyntax_Number_agreement_and_morphosyntactic_orientation_in_the_South_Caucasian_languages (Son erişim 05.05.2022).
- VANİLİŞİ, Muhammed; TANDİLAVA Ali (1992). *Lazların Tarihi*. Gürcüceden Çev: Hayri Hayrioğlu. İstanbul: Ant.
- VARDAR, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- YAMAN, Hanife (2019). "Lazca Ürünler ve Lazca Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası". *Tehlikedeki Diller Dergisi/Journal of Endangered Languages*, 15: 231-239.